

Rácz János: 2010, Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatásai. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 812 lap

Adatok és gondolatok a növénynevek enciklopédiájáról

Az alcím szerint a kötet témája a magyar növénynevek eredete, a növények gyógyító hatása és kultúrtörténete. Egyrészt tehát nyelvünk növénynévanyagának nyelvészeti, névtani feldolgozása, másrészt a jelölt növények helyét, szerepét vizsgálja az emberiség, illetőleg a magyarság életében. Enciklopédikus jellegéből adódóan tehát minden irányba figyel, de nem érvényesíthetett például kimondottan (etno)botanikai szempontokat, sőt a címbe foglalt élettani hatásokra is csak érintőlegesen térhet ki.

Bizonyos fogalmi körbe tartozó szavakról több könyv is megjelent már. Ezek a tematikus földolgozások egy-egy adott szóképzési terület anyagát tárják föl részletekbe menően. A növénynevek szemantikai vizsgálatát, szótörténetét, szóföldrajzát és etimológiáját mutatták be az utóbbi évtizedekben például a következő művek: *Kétszáz magyar szőlőnév* (Rácz János, Budapest, 1997), *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti-etimológiai szótára*. (Vörös Éva, Debrecen, 1996), *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára*. (Vörös Éva, Debrecen, 2008) és most a *Növénynevek enciklopédiája* (Rácz János, Budapest, 2010).

A könyv névtani törzsanyaga az ÉKSz. növénynév anyaga. Ezt a névkincset az indokolatlanul hiányzó közismert vagy a megjelenés óta elterjedtté vált faj- és fajtanevekkel, valamint számos nyelvjárási és tájnyelvi elnevezéssel egészítette ki a szerző, részben újabb értelmező szótárainkból, részben botanikai szakmunkákból. Írásbeliségünk korai oklevelei, nyelvemlékeink, a nyelvjárási gyűjtések, tájszótárak, növényhatározók, enciklopédiák, a szaktudományi nevezéktan és a néprajzi, növénytani tanulmányok megteremtették a lexikális alapot szókincsünk ezen rétegének az egybegyűjtéséhez.

A tárgyalt növényneveket alfabetikus sorrendbe szedve közli, a címszók a magyar ábécé betűrendjében követik egymást. Nehéz eldönteni, melyik megoldás célravezetőbb: a betűrendes vagy az onomasziológiai elrendezés. Az előbbi kétségtelen hátránya, hogy a rendszertanilag együvé tar-

tozó növények nevei elszakítatnak egymástól. Ám a szómező, azaz a vizsgált névvel összefüggő (szinonim és antonim, tehát az ugyanazon és hasonló fajokat, fajtákat jelölő) nevek összefoglaló tanulmányozására így is mód nyílik. Az egy nemzetségbe, illetve családba tartozó fajok neveit egymás után tárgyalni a növényneveknél nem tűnt indokoltnak, hiszen a névadás indítéka, az összetett elnevezések jelzős előtagjának magyarázata a munka célkitűzése szempontjából fontosabb. Egyszerűbbnek látszik a betűrendes csoportosítás azért is, hogy egy-egy jól ismert, gyakorta előforduló magyar elnevezés a könyvben könnyedén megtalálható legyen. A növényfajok névmegjelöléseinek nyelvészeti felosztása, tárgyalási csoportosításának érdeke nemigen egyeztethető össze a botanikai taxonómia rendszerezési szempontjaival. Mivel szerző elsősorban a nevek történetét, szóföldrajzát, etimológiáját vizsgálta, nem is ügyelhetett arra, hogy az egy családba, alcsaládba tartozó fajok terminusait lehetőleg egy helyütt tárgyalja.

A szócikk első helyén a címszó (a növénynév) áll vastagon szedve. A szócikkek fejlécében megadott nevet a forrásban megadott értelmezés követi (J.). Többjelentésű szó esetén az egyes jelentések sorszámával ellátva szerepelnek. A szótári gyakorlat, a lexikológiai elmélet fejlődése megköveteli, hogy a szó jelentésének megállapításában, a poliszemantikus szó jelentéseinek az elkülönítésében rendszeresen vegyük figyelembe a szó szintaktikai kapcsolatait. Ez a követelmény a növénynevekkel és különösen a régebbi elnevezésekkel kapcsolatban sajnos aligha teljesíthető. Az adatközlő részt a szótörténet (R.) vezeti be. A növénynév időrendi előfordulása nyelvemlékek, későbbi források szerint következnek: évszám (a forrás keletkezésének/megjelenésének ideje), adat, korabeli jelentés és a forrás megnevezése rövidítve. A szótörténethez a magyar írásbeliség régi emlékein kívül (szójegyzékek, szótártöredékek, glosszák, nomenklatúrák) a 16. század végétől szaporodó növénytani szakmunkák, többnyelvű szótárak, értekezések, útmutatók, ismeretterjesztő kiadványok, növényhatározók, természettudományos, kertészeti, ampelográfiai folyóiratok szolgálnak forrásul. Többségükben tehát botanikai művek, amelyek azonban sok esetben hű képet festenek az elnevezés koráról, múltjáról, az alakváltozatokról és a jelentésváltozások láncáról is. Idetartoznak az egykori orvobotanikai összeállítások is, hiszen valaha a növényismeret elsődleges célja a gyógyítás volt; a füveskönyvek tanácsadó jellegűek voltak, orvosi célokra készültek. Ugyanakkor a herbáriumok jól szolgálták a növényismeret fejlődését, a növénymorfológia és a rendszertan előkészítését. A szócikkek bevezető részét a népnyelvi, nyelvjárási adatok (N.) zárják le. A növényneveket, különösen a népi elnevezéseket illetően fontos tudni, hogy honnan származnak. Ezért a tájszavak forrásán kívül a gyűjtés helyét is közli, amely lehet országrész (pl. Erdély, Dunántúl), kisebb-nagyobb tájegység (pl. Hegyalja), város vagy falu, de földrajzi egység is (pl. Balaton).

Végül a címszóra vonatkozó tudnivalók összefoglalása tartalmazza a növénynév alaki felépítését, származását, a névadás indítékát megvilágító etimológiai magyarázatokat. A magyarázó rész foglalkozik a szó eredetével, a névadási indítékkal, illetve idegen nyelvi megfelelőivel. Amennyiben a megfejtés szempontjából érdekes vagy tanulságos, az eddig felállított etimológiák is szerepelnek. Sok növény tudományos elnevezése nemegyszer ókori nyelvekből vagy a jelölt növény morfológiai felépítéséből, származási helyéből, alkalmazásából megmagyarázható. Az ilyen lehetőséget Rác János igyekezett megragadni, hiszen ily módon számos magyar növénynév keletkezésére is választ kaphatunk. Ezt követően a növény hasonneveit és társneveit vette sorra a szerző. Ez a megoldás esetenként arra is rávilágít, hogy egy-egy ókori növénynév továbbélésének követése a botanikai szakirodalomban nyelvészeti, de a művelődéstörténet szempontjából is mennyire tanulságos.

Az egyszerűbb esetekben a szójelentés megállapításánál a forrásban közölt értelmezés elfogadása még akkor is indokolható, ha mai ismereteink szerint a név nem jelölheti a megadott növényt, hiszen a növénynevek történetileg, területileg komoly különbségeket mutatnak. Összecsérélhetők, a pontatlan leírások félrevezetnek, a szolgálai másolások tartósítják az elírásokat stb. A forrásmunkák nem föltétlenül hibás változatait a szótörténet jelentésmegadásainál már csak azért is jobb elfogad-

nunk, mert nem ismerjük még az etimológiát, és a szófejtés során segítségünkre lehet a változások, névátvitel láncának összeállításánál. A történeti és talán még inkább a tájnyelvi forrásanyag egyik legfőbb fogyatékosága a növényneveket illetően a meglehetősen gyakori félrevezető jelentésmegadás. A szótörténeti és a szóföldrajzi részben a jelentésváltozásokat is igyekezett a szerző nyomon követni. Diószegi és Fazekas már egészen korán fölismerte, hogy „ugyan azon fűnek Magyarországi nevezetei különböznek az Erdélyiektől; sőt példákat tudunk, hogy két szomszéd Helységekbenn, ugyan azon közönséges plántának nevezetei különböznek” (MFüvK. Előljáró Beszéd). A névátvitel gyakran a fajok összetévesztésének eredménye. Az így kialakult nyelvi gyakorlatra jellemző, hogy egy-egy faj több néven fordul elő még a szakirodalomban is, illetve az, hogy egy bizonyos növényt más forrásban más fajt jelölő néven (neveken) ismertetnek. Különösen ilyenkor hiányzik a szakszerű leírás, amely segíthetne. A szótárak adatainál ezért többnyire megbízhatóbbak, kevésbé ellentmondásosak a növénytani szakkönyvek és a néprajzi művek.

A névvel kapcsolatos nyelvészeti vonatkozású tudnivalók után a tárgyalt növény és az ember kapcsolatának rövid összefoglalása következik. Ebben a részben Rác a növény esetleges mitológiai történetét, szerepét a gyógyításban, táplálkozásban, hiedelemvilágban, néprajzi vonatkozásait, történeti érdekességeit tekintette át. A legtöbb esetben sor kerül a növény botanikai sajátosságainak leírására is, különösen, ha azok valamelyike egy-egy elnevezés magyarázatához támpontot nyújt. Valamennyi gyakran idézett forrás rövidített névvel szerepel, ezek föloldása az irodalom megadásánál található. A munkát a szaknyelvi latin növénynevek és magyar megfelelőik jegyzéke zárja le.

Amint már a bevezetőben említettem, kimondottan botanikai szempontokat hiba volna a szerzőn számon kérni, hiszen ennek a könyvnek nem célkitűzése, hogy az egyes növényeket – szakszerű botanikai leírás alapján – a természetben azonosítani tudjunk. Etnobotanikai szakszótári igényeket sem lehetett a kötetben érvényesíteni, hiszen ez sem a kiadónak, sem a szerzőnek nem volt célja – ráadásul egy alapos magyar nyelvű népi növénynevszótár elkészítéséhez még mindig nem rendelkezünk a teljes nyelvterületet átfogó, nyelvészetileg és botanikailag is megfelelő színvonalú előmunkálatokkal. (Csak érdekességként érdemes itt megemlíteni, hogy az előmunkálatok igénye a magyar nyelvészetben immár félezer éves: Sylvester János fogalmazta meg először a Sárvárrott 1539-ben kiadott *Grammatica hungarolatina* botanikai leckéjében.)

Kár, hogy a kötethez a kiadó nem mellékelte egy CD-n a szövegtest digitális változatát. Egy ilyen CD nagyban növelte volna a tárgyalt növénynevek, források stb. gyors visszakereshetőségét és egyben az enciklopédia használati értékét is – különös tekintettel a digitális kultúra gyors terjedésére a most felnövekvő nemzedékben.

Szabó T. Attila